

РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.38>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛАТИНСЬКОГО НОТАРІАТУ ТА НОТАРІАТ УКРАЇНИ

Баранкова В.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільної юстиції та адвокатури

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0002-1355-2897

Баранкова В.В. Правові засади функціонування латинського нотаріату та нотаріат України.

Статтю присвячено дослідженню правових засад організації та функціонування сучасних світових систем нотаріату, специфічних характеристик системи латинського нотаріату, особливостей правил унормування цих рис в українському нотаріальному законодавстві.

Висновується, що визначальними критеріями розподілу сучасних світових систем нотаріату є панування у тій чи іншій країні світу певної правової системи та значення нотаріально посвідчених документів у правовому обігу такої країни. Окреслюються визначальні характеристики систем англосаксонського та латинського нотаріату, надається їх порівняльна характеристика.

Визначаються особливості відтворення в українському нотаріальному законодавстві таких конститутивних рис латинського нотаріату як офіційне та доказове значення нотаріально посвідчених документів, визначення статусу приватного нотаріуса як посадової особи або особи публічної влади, обмеження кількості посад нотаріусів у нотаріальному окрузі, унормування розміру оплати за вчинення нотаріальних дій, встановлення системи гарантій законності нотаріальної діяльності, незалежності та неупередженості нотаріуса, ролі та значення системи нотаріального самоврядування.

Обґрунтовується, що статус приватного й державного нотаріусів є однаковим з точки зору здійснення ними державних функцій, приватний нотаріус володіє дуалістичним статусом як посадова особа та особа вільної юридичної професії одночасно, вкрай необхідним задля забезпечення системи гарантій законності нотаріальної діяльності є регулювання державою розміру оплати за вчинені нотаріальні дії та встановлення правил квотування посад нотаріусів у нотаріальних округах.

Наголошується, що можливість відшкодування шкоди, заподіяної незаконними чи недбалими діями нотаріуса є однією з гарантій нотаріальної діяльності і саме нотаріус має бути відповідачем за такими позовами.

Висвітлюються проблемні аспекти організації та функціонування нотаріальних органів в Україні та з їх урахуванням формулюються пропозиції щодо тенденцій змін у нотаріальному законодавстві України.

Ключові слова: нотаріус, нотаріальні органи, латинський нотаріат, англосаксонський нотаріат, статус нотаріуса, квотування посад нотаріусів.

Barankova V.V. Legal basis for the functioning of the Latin notary system and the notary system of Ukraine.

The article is devoted to the study of the legal framework for the organisation and functioning of modern world notary systems, specific characteristics of the Latin notary system, and the peculiarities of the rules for regulating these features in Ukrainian notary legislation.

It is concluded that the determining criteria for the division of modern world notary systems are the dominance of a particular legal system in a particular country of the world and the importance of notarised documents in the legal circulation of such a country. The author outlines the defining characteristics of the systems of Anglo-Saxon and Latin notaries and provides their comparative characteristics.

The features of the reproduction in Ukrainian notarial legislation of such constitutive features of Latin notarial system as the official and evidentiary value of notarized documents, the definition of the status of a private notary as an official or a person of public authority, the limitation of the number of notary positions in a notarial district, the standardization of the amount of payment for performing notarial acts, the establishment of a system of guarantees of the legality of notarial activities, the independence and impartiality of the notary, the role and significance of the system of notarial self-government are determined.

The author substantiates that the status of private and public notaries is the same in terms of their performance of public functions, a private notary has a dual status as an official and a person of a free legal profession at the same time, and it is extremely necessary to ensure the system of guarantees of the legality of notarial activities to regulate the amount of payment for notarial acts and establish rules for quota of notary positions in notary districts.

It is noted that the possibility of compensation for damage caused by illegal or negligent actions of a notary is one of the guarantees of notarial activity and it is the notary who should be a defendant in such claims.

The article highlights the problematic aspects of the organisation and functioning of notary bodies in Ukraine and, taking them into account, formulates proposals for trends in the notary legislation of Ukraine.

Key words: notary, notarial bodies, Latin notary system, Anglo-Saxon notary system, notary status, quota of notary positions.

Постановка проблеми. Нотаріат є такою складовою низки правових інститутів, що забезпечує реалізацію конституційного права громадян на отримання кваліфікованої правової допомоги у сфері безспірної цивільної юрисдикції. Інститут нотаріату в Україні, як будь-якій правовій державі, реалізує повноваження не тільки щодо надання правової допомоги фізичним, юридичним особам і забезпечення їхньої правової безпеки, але й задля запобігання спорів між учасниками договірних відносин. Нотаріат України належить до сучасної світової системи латинського нотаріату або нотаріату класичного типу, надаючи офіційної та доказової сили нотаріально посвідченим документам. Українське нотаріальне законодавство, частково відтворюючи засадничі принципи латинського нотаріату, безумовно, має власну специфіку, зумовлену, зокрема, функціонуванням в одному правовому режимі державного та приватного нотаріату одночасно. Поряд із цим, досвід розвитку нотаріату у незалежній Україні свідчить про еклектичність та деяку непослідовність змін, що стаються у царині унормування нотаріальної діяльності. Відповідно, сьогодні будь-які законотворчі ініціативи мають враховувати тенденції становлення нотаріату як інституту превентивного правосуддя в світі та бути обґрунтовані віковим правовим досвідом багатьох країн системи писаного права.

З огляду на зазначене, **метою даного дослідження** є визначення проблемних аспектів організації та функціонування нотаріату України як нотаріату латинського типу та формулювання пропозицій щодо оновлення українського нотаріального законодавства.

Стан опрацювання проблематики. Правила функціонування латинського нотаріату у тих чи іншому аспектах розглядалися у роботах таких авторів, як М.В. Бондарева, Г.Ю. Гулевська, Н.О. Нелін, С.Г. Пасічник, Л.К. Радзівська, В.М. Черниш та інших, але багато досліджуваних за цією проблематикою питань сьогодні продовжують бути вкрай дискусійними, таким, що не знайшли свого рішення, а погляди науковців та практиків не є одностайними. Йдеться, наприклад, про необхідність визначення статусу приватного нотаріуса, обмеження кількості посад нотаріусів у нотаріальних округах, тарифікація нотаріальної діяльності тощо. Поряд із цим саме теоретичні висновки відносно бачення українського нотаріату як складової системи латинського нотаріату мають бути покладені у підставу реформування українського нотаріального законодавства з метою забезпечення ефективності й нотаріальної, й судової практики.

Виклад основного матеріалу. Історія виникнення та розвитку нотаріату як правового інституту, діяльність якого спрямована на превентивний захист та охорону цивільних суб'єктивних прав

у безспірній сфері свідчить про те, що нотаріат запроваджувався там і тоді, де і коли держава визнавала принципову важливість контролю законності та стабільності правочинів, забезпечення превентивного захисту, що унеможлиблював би порушення цивільних прав у подальшому. Отже, функціонування нотаріату є ознакою цивілізованої державності, що визначає своїм завданням укладання законних, прозорих, передбачуваних та гарантованих правових відносин між суб'єктами права.

У теперішній час існують два типи нотаріальних систем, де форми організації та функціонування нотаріату є різними залежно від того, яку роль та значення у сфері реалізації прав визнає за нотаріатом та чи інша держава, маючи ту чи іншу систему права. Поряд із цим у науковій літературі подекуди знецінюють наведені чинники розподілу світових систем нотаріату, покладаючи у підставу такого розподілу суто організаційний аспект, тому поширеним є погляд на латинський нотаріат як на вільний та незалежний нотаріат, тобто система латинського нотаріату необґрунтовано ототожнюється винятково із недержавним нотаріатом [1, с. 135]. Так, наприклад, деякі автори зазначають: ««Латинський нотаріат» – це узагальнений термін, синонімом якого є «вільний нотаріат», тобто «нотаріат, здійснюваний у формі вільної професії»» [2, с. 143; 3, с. 153], хоча послідовно проводити такий підхід неможливо і раніше у тій самій роботі Мартинюк О.А. серед чинників розподілу світових систем нотаріату називає метод їх правового регулювання, роль нотаріату в забезпеченні прав громадян, специфіку організаційно-правового механізму здійснення державного контролю за нотаріальною діяльністю [3, с. 153].

Отже, залежно від існуючих правових систем та значення нотаріального посвідчення документів, першу групу складають нотаріальні органи англосаксонських країн (Англія, США тощо), до компетенції яких входить лише посвідчення документів та підписів [4, с. 413]. Наприклад, в англійських судах посвідчений нотаріусом документ не володіє повною юридичною силою доказу та потребує перевірки фактів, викладених в правочині. Правовий статус нотаріуса у США є доволі специфічним через застереження про неможливість надання нотаріусом консультацій правового характеру, складання проектів правочинів, вчинення інших форм діяльності, здійснення яких визнається парафією професійних юристів [5].

Система англосаксонського типу характеризується тим, що кодифіковані закони тут небагато-чисельні, джерелами правових норм є переважно традиції та прецеденти, утворені юридичною практикою. Слід погодитися з авторами, які зазначали, що базисними факторами, що визначають організаційні особливості англосаксонського нотаріату, є відсутність його як єдино спеціалізованої державної інституції [6, с. 146]. З метою забезпечення основного принципу цивільного обігу – свободи правочинів – передбачена можливість користуватися будь-якими доказами. Сторони, що укладають контракт, перебувають “віч-на-віч” і, навіть передбачуючи заздалегідь можливі конфлікти з приводу виконання такої угоди, покладаються на суд, який повинен буде вирішити виниклий в подальшому спір. Окрім нотаріусів, повноваженнями по вчиненню нотаріальних дій законодавством наділяються і певні посадові особи [7, с. 154].

Другу групу складають нотаріальні органи країн латинського, так званого “писаного”, права, де з метою скорочення чисельності справ, що розглядаються судами, визнається особлива важливість письмових доказів, в яких фіксуються юридичні умови укладення різних правочинів. З метою забезпечення превентивного захисту прав окремих осіб та юридичної сили правочинів, в цих країнах уповноважують (призначають та контролюють) кваліфікованих професіоналів посвідчувати достовірність вчинюваних юридичних дій з тим щоб гарантувати ефективність різних прав. При цьому мається на увазі, що вирішення виниклих в подальшому конфліктів за допомогою судових органів має бути виключенням, оскільки при укладенні угоди створюються усі умови для її подальшої реалізації згідно закону та інтересам сторін. У літературі неодноразово справедливо зазначалося, що кількість удових спорів у країнах латинського типу значно менша, ніж у країнах англосаксонського типу [8, с. 26]. Якщо у країнах Європи, де функціонує нотаріат латинського типу, кількість суперечок з нотаріально засвідчених операцій складає один на 1000, то в США ця цифра в 40–50 разів вище [4, с. 414; 9, с. 117].

Довгий час існування англосаксонської системи нотаріату виправдовувалося вимогами прагматизму, швидкості та ефективності. Її прибічники об'являли систему латинського права джерелом формалізму, зволікань та труднощів. Останнім часом все більша кількість країн визнає переваги системи класичного нотаріату. Для суб'єктів права, і особливо для суб'єктів цивільного обігу, важливим є той факт, що звернутися до нотаріуса набагато дешевше та скоріше, чим в

подальшому ставати стороною в судовому спорі, сплачуючи досить дорогі послуги адвокатів і витрачаючи час та зусилля на доведення фактів, які могли б вважатися безспірними.

Таким чином, система нотаріату як засобу попередження судових спорів, в тому числі і таких, що виникають з контрактів, стає сьогодні найбільш розповсюдженою.

Однак і серед системи латинського права існує різна організація органів нотаріату. По-перше, у більшості західноєвропейських країн, а також у Латинській Америці та Японії функціонує нотаріат, де нотаріус є особою вільної юридичної професії, не входить до державного апарату і не є державним службовцем. Однак свої повноваження він отримує від державної влади, держава делегує йому право посвідчувати документи, що їм редагуються або складаються, з метою надання їм публічної сили та доказовості, яку можна оспорити тільки в судовому порядку. По-друге, існує ряд країн, де нотаріуси є тільки державними службовцями (наприклад, Португалія). По-третє, у системі латинського нотаріату існують країни, де вчинення нотаріальних дій покладено і на державних, і на вільних нотаріусів. Яскравим прикладом такої підгрупи є нотаріат України, законодавство якої історично належить до романо-германської правової сім'ї [10, с. 72].

Розглянемо основні риси класичної системи нотаріату та прослідкуємо, наскільки вони враховані законодавством України про нотаріат.

Головною конститутивною рисою латинського нотаріату є правило, відповідно до якого нотаріально посвідчені документи володіють повною доказовою силою і не можуть оспорюватися показаннями свідків. Фактично у всіх країнах латинського нотаріату визнається особлива важливість письмових доказів, передусім, тих, що попередньо набули нотаріального посвідчення.

Правовим підґрунтям для вирішення питання про унормування цієї риси латинського нотаріату у вітчизняному законодавстві є норми цивільного процесуального, а також матеріального права.

Так, у Цивільному кодексі України передбачено вимоги обов'язковості нотаріального посвідчення деяких видів правочинів у випадках, встановлених законом або домовленістю сторін (ч. 1 ст. 209 ЦК). Так, наприклад, нотаріального посвідчення має набувати договір купівлі-продажу нерухомого майна (ст. 657 ЦК), договір довічного утримання (ст. 745 ЦК), заповіт (ст. 1247 ЦК) тощо. У разі недодержання сторонами вимоги закону про нотаріальне посвідчення одностороннього правочину та договору, такі правочини та договір є нікчемними (ч. 1 ст. 219, ч. 1 ст. 220 ЦК). Встановлюючи наведені правила, законодавець дбав про забезпечення системи сталих правових гарантій для суб'єктів таких правочинів, охорони та запобігання порушення належних їм суб'єктивних цивільних прав ще на етапі укладення правочинів, розглядаючи нотаріат як необхідну складову системи таких гарантій. Крім того, правила ст. 218 ЦК передбачають, що у разі недодержання сторонами письмової форми правочину, яка встановлена законом, заперечення однією із сторін факту вчинення правочину або спорювання окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими доказами. Рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків.

Нотаріальне посвідчення правочинів гарантує законність їх умов та змісту, відповідність останнього намірам та волевиявленню суб'єктів, що має своїм наслідком стабільність та безконфліктність таких правових відносин, зменшує ймовірність виникнення щодо них спорів. У тих же випадках, коли спори все-таки виникають та становлять предмет судового розгляду, нотаріальне посвідчення забезпечує можливість доведення тих юридичних фактів, що входять до предмету доказування у справі.

Поряд із цим відповідно до ч. 2 ст. 89 ЦПК жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Чи слід розуміти зазначені правила як відсутність певних переваг у нотаріально посвідчених документах як у доказів у цивільних судових справах? Вочевидь, положення, що розглядаються, мають тлумачитися як визначена у законі необхідність однаковою мірою дотримуватися правил подання, збирання, дослідження та оцінки будь-яких доказів. Дотримання цих приписів закону забезпечує такі якості доказів як їх належність та допустимість й гарантує можливість доведення існування або відсутності юридичних фактів, встановлення яких є необхідним для вирішення справи по суті.

Судова практика у цьому аспекті сьогодні є суперечливою. Наприклад, рішення Голопристанського районного суду Херсонської області у справі про визнання договору дарування недійсним ґрунтується, зокрема, й на показаннях свідків, що не були присутні під час вчинення нотаріаль-

ного посвідчення правочину. Суд задовольнив позовні вимоги й визнав, що договір дарування був вчинений позивачем під впливом помилки, виходячи з наступного. Суд встановив, що звертаючись з позовом про визнання недійсним договору дарування, ОСОБА_1 зазначала, що при укладенні оскаржуваного договору у неї з відповідачем була попередня домовленість про те, що остання буде її доглядати, допомагати, забезпечити житлом, а тому помилково уклала договір дарування належного їй нерухомого майна, припустившись помилки щодо обставин, які мають істотне значення, а саме щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін. На думку суду, існування домовленості між сторонами щодо здійснення відповідачкою догляду за позивачкою в обмін на укладення договору дарування підтверджується письмовою доповіддю в судових дебатах адвоката. Допитані в судовому засіданні свідки ОСОБА_3 та ОСОБА_4 пояснили, що є племінниками ОСОБА_1. Остання жалілася, що їй важко самій жити, а онука (ОСОБА_2) пообіцяла її доглядати за умови, що тітка «перепише» будинок на неї. Мова йшла про догляд за бабою, і тільки при умові відчуження будинку на користь ОСОБА_2, остання буде допомагати їй. Свідок ОСОБА_5 пояснила, що є рідною онукою ОСОБА_1, про ситуацію, що склалася, дізналася від батька, який просив допомогти бабі. У нотаріуса отримали копії документів та дізналися, що ОСОБА_1 подарувала будинок ОСОБА_2, при цьому остання обіцяла доглядати за бабою. Про всі обставини та умови, за яких було укладено договір дарування, свідку відомо безпосередньо від ОСОБА_1, ОСОБА_2 та її чоловіка.

При цьому суд виснував, що сам по собі факт прочитання позивачкою тексту оспорюваного договору дарування та роз'яснення нотаріусом суті договору не може бути підставою для відмови в задоволенні позову про визнання цього договору недійсним, оскільки зважаючи на попередні домовленості з відповідачем, позивач в силу похилого віку та стану здоров'я помилялась відносно визначення природи договору а також прав та обов'язків учасників договору [11].

Як бачимо, у предметі доказування перебувають юридичні факти, що складають порядок вчинення нотаріальної дії щодо посвідчення договору дарування, але суд поклав у підставу правових висновків поведінку позивача як до, так і після нотаріального посвідчення й встановлював зазначене з урахуванням показань свідків. Аналогічну ситуацію можна побачити і у справі, що розглянута Святошинським районним судом м. Києва 15 серпня 2022 р. [12].

Поряд із цим у інших справах суди правильно включають до предмету доказування обставини дотримання процесуального порядку вчинення конкретної нотаріальної дії щодо посвідчення правочину й реалізації обов'язків нотаріуса та, відповідно, по-іншому оцінюють належність та допустимість доказів. Так, Коростишівським районним судом Житомирської області під час розгляду справи про визнання недійсним договору дарування було встановлено, що за договорами дарування відповідно житлового будинку та земельної ділянки від 16.07.2014 року ОСОБА_1 передала безоплатно у власність ОСОБА_2 житловий будинок АДРЕСА_1 та земельну ділянку площею 0,0931 га що розташована за цією ж адресою. Вказані договори посвідчено приватним нотаріусом Житомирського районного нотаріального округу, підписано сторонами та зареєстровано в реєстрі відповідно за № 515 та № 516, особи сторін встановлено, їх дієздатність та належність ОСОБА_1 житлового будинку, земельної ділянки перевірено. Сторони за цими договорами підтверджують, що ними особисто прочитано увесь текст цих договорів на українській мові, оскільки вони володіють українською мовою, а також, що укладання цих договорів відповідає їх дійсним намірам і щодо кожної з умов договорів заперечень немає, і у тексті договорів зафіксовані усі істотні умови, ними однаково розуміється значення, зміст, умов договорів, їх правові наслідки для кожної із сторін, права та обов'язки сторін, про що свідчать їх особисті підписи на цих договорах (пункти відповідно 17 та 16 вищевказаних договорів дарування).

Постановляючи рішення про відмову у задоволенні позову у цій справі, суд обґрунтовано зауважив, що допитані за клопотанням позивача свідки не обізнані про обставини укладення оспорюваних правочинів. [13].

У іншій судовій справі за позовом про визнання недійсним заповіту Дзержинський районний суд м. Харкова відмовляючи у задоволенні позову також зазначив, що доводи позивача у тексті позовної заяви про те, що заповіт є недійсним з огляду на показання свідків по іншій судовій справі №645/10160/15-ц про визнання недійсним договору дарування, у яких вони зазначали, що заповідач після смерті бажала, щоб квартира була поділена між двох дочок, є безпідставними з огляду на не доведення зв'язку між вказаними показаннями свідків та психічним станом ОСОБА_11 [14].

Закон «Про нотаріат» (ч. 1 ст. 3) наголошує, що нотаріус на здійснення нотаріальної діяльності уповноважується державою, і цей факт безпосередньо й забезпечує офіційну та доказову силу нотаріальних актів – документів.

Саме професійна, незалежна та неупереджена діяльність нотаріуса, що вчинюється у встановленому законом процесуальному порядку, утворює необхідні правові гарантії охорони та захисту цивільних прав, що реалізуються у межах нотаріального провадження. Отже, у випадку розгляду цивільної справи за вимогами, обґрунтованими порушенням процедури вчинення нотаріальних дій, до предмету доказування не мають входити обставини, що відбувалися до або після нотаріального посвідчення, що, своєю чергою, унеможливило дослідження показань свідків про такі обставини як неналежащих доказів.

Наведене дозволяє стверджувати, що законодавство України в цілому відтворює досліджуванний стандарт системи латинського нотаріату у матеріально-правовому аспекті. Що ж стосується правила щодо доказової сили нотаріальних актів – документів, то не можна визнати, що воно набуло відповідного унормування. Виходячи з наведених аргументів, можна висувати про необхідність закріплення у законодавстві України правила про заборону оспорування змісту нотаріально посвідченого правочину, а також порядку проведення нотаріального посвідчення за допомогою показань свідків, що передають суду доказову інформацію стосовно фактів, які відбувалися до або після, а не під час вчинення нотаріальної дії.

Іншою визначальною рисою латинського нотаріату є правове визначення статусу нотаріуса як посадової особи, наділеної державною владою, та одночасно як спеціаліста вільної юридичної професії. Нотаріус наділяється повноваженнями держави, що надає йому якість посадової особи або особи публічної влади, а його діяльності – публічний, офіційний характер. Саме тому призначення на посаду нотаріуса у всіх країнах латинського нотаріату здійснюється, як правило, міністром юстиції. Питання про розташування нотаріальних офісів також вирішується і контролюється державою (визначається кількість нотаріальних офісів та їх місцезнаходження; вирішується питання про їх утворення, скасування, реорганізацію). Контролюється державою і здійснення власне нотаріальної діяльності (в розумінні якісного технічного оформлення документів, дотримання формальностей, ведення звітності, виконання інших обов'язків нотаріуса).

Стаття 3 Закону наголошує, що нотаріус – це уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність. При цьому визнати таку редакцію чинної ст. 3 Закону вдалою не можна, позаяк за її текстом, діяльність державних нотаріусів протиставляється незалежній професійній нотаріальній діяльності, що не відповідає дійсності. Насправді діяльність державних нотаріусів також є незалежною та професійною, і, позаяк це сутнісні, змістовні характеристики нотаріальної діяльності, вони є спільними для державного та приватного нотаріату, а відмінність між ними стосується суто організаційних, зовнішніх ознак.

Державний нотаріус призначається на посаду і звільняється з посади Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в автономній Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі (ч. 3 ст. 17 Закону). Приватний нотаріус згідно ст. 24 Закону має пройти реєстрацію у відповідному управлінні юстиції. Діяльність приватного нотаріуса може здійснюватися тільки на підставі наділення його державою повноваженнями на вчинення нотаріальних дій. Закріплений (підтверджений) цей момент має бути не реєстрацією, а призначенням на посаду. Відмінність тут суттєва, і вона полягає в тому, що відмова у реєстрації приватної нотаріальної дії можлива лише на зазначених у законодавстві підставах, а призначення на посаду, тобто наділення повноваженнями, можливе лише у випадку, коли є необхідність у відкритті, утворенні нових посад нотаріусів.

Сутність нотаріальної діяльності, її завдання свідчать про публічно-правову природу нотаріату як органу безспірної цивільної юрисдикції. При вчиненні нотаріальних дій і державні, і приватні нотаріуси рівною мірою реалізують усі функції нотаріальної діяльності: забезпечення безспірності та доказової сили документів, законності вчинюваних актів, сприяння фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав та законних інтересів.

Аналіз сутності нотаріальної діяльності як правової форми, її юридично-владного характеру, завдань та функцій нотаріату дозволяє висувати, що нотаріат приватним бути не може. Він завжди є публічним органом і з точки зору організації може бути вільним, а не приватним. Термін «приватний» відноситься не до нотаріату, а до організаційних форм діяльності нотаріуса. Сут-

ність нотаріальної діяльності, що здійснюється приватно практикуючим нотаріусом, не відрізняється від діяльності державного нотаріуса – вона залишається юрисдикційною.

Приватно практикуючий нотаріус володіє унікальним дуалістичним статусом, який обумовлює необхідність віднесення його до посадових осіб незалежно від того, що він не перебуває на державній службі і не включений до штату державного апарату. Ця винятковість його правового становища проявляється у тому, що він виконує функції державної влади в порядку здійснення покладених на нього державою спеціальних повноважень.

Отже, приватно практикуючий нотаріус є одночасно посадовою особою, наділеною державною владою, і спеціалістом вільної юридичної професії. Це уточнення має сприяти більш правильній регламентації вступу на посаду приватно практикуючого нотаріуса.

Саме так вирішено це питання у країнах, де традиційно діє вільний нотаріат (Франція, Італія, Німеччина тощо).

У країнах класичного нотаріату нотаріусу як посадовій особі заборонено прямо чи побічно здійснювати несумісні з посадою нотаріуса функції та брати участь у діяльності, яка може бути небезпечною для його матеріальних інтересів, або матеріальних інтересів осіб, що до нього звертаються (операції на біржі, у комерції, банківська діяльність, посередництво); використовувати свою посаду для отримання документів, що представляють інтерес для нього самого чи членів його родини.

Частина 4 ст. 3 Закону також містить заборону для нотаріуса займатися підприємницькою, адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, у штаті інших юридичних осіб, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової і творчої діяльності. Стаття 9 Закону передбачає визнання недійсними нотаріальних дій, вчинених нотаріусом чи іншою посадовою особою на своє ім'я та від свого імені, на ім'я та від імені його родичів. Також з часом у тексті чинного закону з'явилася стаття 8-1, що унормовує гарантії нотаріальної діяльності. Все наведене дозволяє виснувати, що зазначений стандарт латинського нотаріату набув відповідного відтворення в українському законодавстві.

Визначальним правилом організації латинського нотаріату є обмеження кількості посад нотаріусів у нотаріальних округах. Кількість нотаріальних офісів, їх розташування, кількість нотаріальних округів та посад нотаріусів у цих округах визначається органами державної влади спільно з органами нотаріального самоврядування.

Механізм забезпечення дотримання правил квотування посад нотаріусів зумовлює наявність наступного правила: нотаріус класичної школи обмежений територіально у здійсненні своєї діяльності. Він може вчиняти нотаріальні дії тільки в межах фіксованого державою нотаріального округу, бо у протилежному випадку правило про визначену кількість посад нотаріусів у нотаріальному окрузі не буде дотримуватися.

Відповідно до ст. 13-1 Закону нотаріус також не вправі здійснювати нотаріальну діяльність за межами свого нотаріального округу, за винятком заміщення інших нотаріусів у випадках, передбачених Законом. Стаття ж 25 Закону зобов'язує приватного нотаріуса мати робоче місце у межах нотаріального округу, в якому приватний нотаріус здійснює нотаріальну діяльність. При цьому закріплення таких приписів в українському нотаріальному законодавстві наразі навряд чи можна визнати логічним й доцільним, враховуючи, що вони покликані забезпечити дотримання правил обмеження кількості посад нотаріусів у нотаріальному окрузі й інших завдань не виконують.

Що стосується правила квотування нотаріальних посад, то з часів появи приватного нотаріату в Україні воно набувало законодавчого закріплення лише одного разу і діяло недовго, що було зумовлено, своєю чергою, тим фактом, що українське законодавство не визнавало нотаріусів посадовими особами. Так, відповідно до п. 4 Указу Президента України від 23 серпня 1998 р. «Про врегулювання нотаріальної діяльності» кількість приватних нотаріусів у межах нотаріального округу визначалася Міністерством юстиції України залежно від чисельності населення. На виконання цього Указу було прийнято наказ Міністерства юстиції України від 12 січня 1999 р. «Про затвердження граничної чисельності приватних нотаріусів у нотаріальних округах». Зазначені документи втратили чинність відповідно у 2009 та 2013 роках і станом на тепер, на жаль, не існує навіть проектів щодо внесення відповідних змін до Закону «Про нотаріат».

Правила обмеження кількості посад нотаріусів у нотаріальних округах забезпечують унеможливлення конкуренції серед нотаріусів, яка, до речі, в переважній кількості країн латинського

нотаріату заборонена законодавчо. Зважаючи на правозастосовний, юрисдикційний характер нотаріальної діяльності, нотаріальні акти – документи можуть укладатися лише з дотриманням визначеного законом процесуального порядку. Держава має на законодавчому рівні дбати про відсутність підстав для конкуренції між нотаріусами, забезпечуючи однаковий рівень їх професійних якостей й ефективності реалізації нотаріальних повноважень в межах нотаріальної процесуальної форми. Необхідність конкурувати у сфері нотаріальної діяльності призводить до порушень закону і нівелюванню функцій нотаріату, що є неприпустимим. Скасування обмеження кількості посад нотаріусів в межах нотаріального округу не відповідає основним засадам та принципам діяльності нотаріату. За таких умов нотаріуси змушені будуть конкурувати між собою, що є неприпустимим, оскільки нотаріальна діяльність не є підприємницькою. Виникнення конкуренції для нотаріальної діяльності – вкрай негативна ознака, оскільки це може потягти за собою вчинення нотаріальних дій з порушенням вимог закону.

Враховуючи вищевикладене, не можна визнати правильним відсутність відтворення в українському законодавстві правила обмеження кількості посад нотаріусів у нотаріальних округах. Такі правила неодмінно мають віднайти своє унормування безпосередньо у Законі «Про нотаріат», і саме за цих умов логічною і доцільною буде й заборона для нотаріуса вчинювати нотаріальні дії поза межами свого нотаріального округу.

Плата за вчинення нотаріальних дій як принцип латинського нотаріату класичного типу також фіксується державою [15, с. 165]. Основне правило, відповідно до якого визначається її розмір, полягає в компенсації різниці між вартістю оформлення документів, що приносять великий прибуток, та так званих «нерентабельних» документів.

По-іншому регулюється цей момент українським законодавством. Згідно ст. 19 Закону за вчинення нотаріальних дій державні нотаріуси справляють державне мито у розмірах, встановлених чинним законодавством. Розмір же оплати нотаріальних дій, що вчинюються приватним нотаріусом, визначається за домовленістю між нотаріусом та заінтересованою особою без фіксування в Законі її вищої межі (ст. 31 Закону). При цьому існував навіть час, коли, навпаки, фіксувалася нижча межа: відповідно до п. 1 Указу Президента України «Про впорядкування справляння плати за вчинення нотаріальних дій» від 10 липня 1998 р (що втратив чинність у 2019 році), розмір плати, яка справлялася за вчинення нотаріальних дій приватними нотаріусами, не міг бути меншим від розміру ставок державного мита, яке справлялося державними нотаріусами за аналогічні нотаріальні дії. Наразі цей Указ також втратив чинність.

Вважаємо за необхідне законодавчо визначати і закріплювати і мінімальний і максимальний розміри такої оплати, виходячи із наступних міркувань. По-перше, нотаріат – орган, що захищає права та законні інтереси фізичних та юридичних осіб, і тому він має бути доступним для осіб, що звертаються до нього. Сьогодні у судовій практиці зустрічаються випадки, коли, обґрунтовуючи поважність причин несвоєчасного звернення до нотаріуса (наприклад, із заявою про прийняття спадщини і заведення спадкової справи), позивач посилався, серед іншого, й на відсутність можливості здійснити оплату за вчинення нотаріальних дій [16].

В іншій судовій справі невизначеність правового врегулювання нотаріальних тарифів навіть слугувала самостійною підставою позову до нотаріуса про усунення перешкод в отриманні спадкового майна [17]. Суду довелося констатувати необґрунтованість звинувачень нотаріуса у намірах неправомірного збагачення, про що, на думку позивачки, свідчив розмір оплати за вчинення такої нотаріальної дії як видача свідоцтв про право на спадщину. Виникнення подібних судових спорів зумовлено недосконалістю унормування питань оплати за вчинення нотаріальних дій і свідчить про недосягнення у таких випадках завдань нотаріату як органу безспірної цивільної юрисдикції, діяльність якого має знижувати навантаження на судову систему шляхом запобігання виникненню судових спорів.

Зокрема, гарантією доступності нотаріату має бути встановлений на законодавчому рівні нотаріальний тариф. Для заінтересованих осіб не повинно мати значення, до якого нотаріуса звернутися. Головна мета законодавця – максимально забезпечити доступність нотаріальної діяльності, вчинення нотаріальних дій. По-друге, можливість визначати розмір оплати вчинюваних нотаріальних дій надає нотаріатові комерційного характеру і може призводити до конкуренції між нотаріусами, що, як вже зазначалося, є абсолютно неприпустимим. Конкуренція необхідна у підприємницькій діяльності, займатися якою нотаріус не може. Наслідок конкуренції – необхідність забезпечувати звернення заінтересованих осіб, що призводить до зловживань правами і сприяє

не стільки нормуванню ролі учасників правочину та інших юридично значущих дій, скільки порушенню вимог законодавства.

Нотаріус класичної школи зобов'язаний гарантувати свою професійну відповідальність, як правило, шляхом страхування. У Франції, наприклад, існує диференційована відповідальність за вчинення професійних помилок та розтрата.

Український Закон говорить, що шкода, спричинена особою внаслідок незаконних чи недбалих дій державного нотаріуса, відшкодовується в порядку, передбаченому законодавством України (ст. 21), а приватного нотаріуса – у повному обсязі. Стаття 28 Закону передбачає, що для забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок вчиненої нотаріальної дії та/або іншої дії, покладеної на нотаріуса відповідно до закону, приватний нотаріус зобов'язаний до початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю укласти договір страхування цивільно-правової відповідальності.

Можливість притягнути нотаріуса до відповідальності за заподіяну ним в процесі своєї діяльності шкоду утворює важливу гарантію законності нотаріальних дій, і саме нотаріус має бути відповідачем за такими позовами. Поряд із цим у літературі розроблено й інший погляд на суб'єктний склад таких справ. Наприклад, С.С. Бичкова вважає, що відповідачем у таких справах нотаріус має бути тільки у випадках, коли ним не укладено договору страхування цивільно-правової відповідальності (що за правилами нотаріального законодавства є неможливим – нотаріус зобов'язаний до початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю укласти договір страхування цивільно-правової відповідальності (ст. 28 Закону України «Про нотаріат»)), або немає підстав для відшкодування шкоди страховиком, або коли розмір завданої шкоди перевищує розмір страхової суми. За відсутності таких умов відповідачем має бути страховик, а нотаріус – третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору [18, с. 29].

Детальна аргументація необґрунтованості такої точки зору вже наводилася нами у інших наукових роботах [19, с. 23-24], але сьогодні її неспроможність вже доведена й судовою практикою.

Так, позивач у цивільній справі, що розглядалася Жовтневим районним судом м. Кривого Рогу Дніпропетровської області замість позову про відшкодування збитків, заподіяних незаконною, на думку позивача, відмовою у видачі свідоцтва про право на спадщину, звернувся із позовом про примусове виконання обов'язку в натурі, помилково вважаючи з урахуванням викладеної у вищенаведеної цитаті тези, що нотаріус не може бути відповідачем за позовом про відшкодування шкоди. Не маючи можливості отримання інформації про укладення приватним нотаріусом договору страхування цивільно-правової відповідальності, позивач звернувся до суду з вимогою про зобов'язання нотаріуса надати йому таку інформацію. Відмовляючи у задоволенні позову, суд зауважив, що для реалізації прав спадкоємця після смерті ОСОБА_2 позивачка не позбавлена права вимагати у приватного нотаріуса викласти причини відмови їй у письмовій формі в разі отримання відмови у вчиненні нотаріальних дій за її заявою та оскаржити таку відмову до суду при незгоді із нею. Натомість, суд вказав, що вимога про зобов'язання нотаріуса надати доступ до інформації договору про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності нотаріуса із наданням копії такого договору з метою забезпечення подальшого позову про відшкодування завданих позивачці збитків не може відновити порушені на думку позивача права. Відсутність юридичної можливості використати для захисту права чи інтересу позивача вимогу про зобов'язання нотаріуса надати доступ до інформації договору про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності нотаріуса із наданням копії такого договору за наявності іншого ефективного способу захисту досягається гарантуванням позивачеві як власникові права звернутися з позовом про відшкодування завданих збитків майна [20].

Основний зміст нотаріальної діяльності у системі класичного нотаріату полягає у посвідченні будь-яких правочинів та документів, яким сторони повинні або бажають надати характер достовірності, тобто офіційну силу. У процесі здійснення цих функцій реалізуються обов'язки нотаріуса консультувати сторони про можливі наслідки зобов'язань, які вони покладають на себе в межах правочину, що укладається. Нотаріус має також допомагати контрагентам викладати свої наміри у встановленій законом формі та досягати згоди у випадку виникнення будь-яких протиріч, дотримуючись законних інтересів кожного суб'єкта, інакше кажучи, відігравати роль своєрідного арбітра та радника з тим, щоб у процесі вчинення нотаріальної дії з'явився документ, що володіє законною силою і призводить до результатів, які очікувалися сторонами.

Таким чином, у країнах класичного нотаріату нотаріальна практика не обмежується власне юридичною сферою, а здійснення нотаріальної діяльності передбачає вирішення питань, що належать до економічної, фінансової, соціальної та податкової галузей. Знання, якими володіє нотаріус, його практичний досвід дозволяють йому надавати більш ніж технічну допомогу. Дуже часто він є конфіденційним консультантом для тих, кому необхідно прийняти важливі рішення, які тягнуть певні правові наслідки.

Інституту нотаріату в правовій державі приділяється одна з ключових ролей не тільки в наданні правової допомоги фізичним та юридичним особам і в забезпеченні їхньої правової безпеки, але й у запобіганні спорів між учасниками договірних відносин. Участь нотаріуса при розробці умов правочину перед його практичним виконанням дозволяє уникнути виникнення спорів про право між сторонами таких правочинів, а також робить їх відносини більш стабільними і передбачуваними, особливо в умовах ринку. Нотаріальні процесуальні правовідносини спрямовані на забезпечення кожної із сторін правочину правовим захистом уже на стадії оформлення права і договору, у той час, як судовий захист може знадобитися пізніше, на стадії спору.

Стаття 4 Закону наділяє нотаріуса правом складати проекти правочинів та заяв, виготовляти копії документів та виписки з них, а також надавати роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій та консультації правового характеру. Положення українського законодавства, що унормовують зазначений стандарт класичного нотаріату, дозволяють висувати, що нотаріальна діяльність здійснюється у двох формах: вчинення нотаріальних дій та надання консультацій правового характеру. При цьому функція надання правової допомоги може реалізовуватися українськими нотаріусами як в межах вчинення нотаріальних дій, так і як самостійна функція.

Характерною рисою класичного нотаріату є його корпоративна побудова. У всіх країнах – членах міжнародного союзу нотаріату нотаріуси об'єднуються у професійну організацію, незалежну від державної влади, завданнями якої є: представництво професії на різних рівнях; вирішення питань щодо підбору, навчання та організації стажування нотаріальних кадрів, утворення та скасування нотаріальних офісів; розв'язання спорів між самими нотаріусами; контроль за здійсненням нотаріальної діяльності. Діяльність нотаріусів, що займаються приватною практикою, має певну специфіку, яка обумовлює необхідність обов'язкового членства приватного нотаріуса у нотаріальній палаті.

Щодо українського законодавства, то стаття 16 Закону також передбачає, що професійне самоврядування нотаріусів здійснюється через Нотаріальну палату України та її органи. Нотаріальна палата України є організацією, яка здійснює професійне самоврядування у сфері нотаріату. Професійне самоврядування нотаріусів функціонує на засадах законності, гласності, незалежності, демократичності, колегіальності, виборності, обов'язковості членства нотаріусів та виконання рішень органів професійного самоврядування, прийнятих відповідно до їх компетенції, забезпечення рівних можливостей доступу нотаріусів до участі в професійному самоврядуванні.

Метою професійного самоврядування нотаріусів є об'єднання на професійній основі зусиль нотаріусів для виконання покладених на них цим Законом обов'язків і забезпечення їхніх прав, представництво професійних інтересів нотаріусів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, захист професійних інтересів та соціальних прав нотаріусів, сприяння підвищенню професійного рівня нотаріусів та надання їм методичної допомоги, захисту інтересів фізичних і юридичних осіб при заподіянні їм шкоди внаслідок незаконних дій або недбалості нотаріуса. Виконання Нотаріальною палатою вкрай важливої функції дисциплінарного контролю за виконанням професійних обов'язків приватними нотаріусами утворює додаткову гарантію здійснення нотаріальної діяльності на належному рівні.

Висновки. Наведені аргументи свідчать про те, що у Законі «Про нотаріат» не вирішені всі питання, пов'язані з орієнтацією українського законодавства на стандарти класичної моделі нотаріату і у цьому зв'язку слід обговорювати нагальність новелізації українського нотаріального законодавства.

Так, подальшого унормування мають набути питання системи нотаріальних органів, статусу приватного нотаріуса як посадової особи, призначення приватного нотаріуса на посаду, обмеження кількості посад нотаріусів у нотаріальних округах, контролю за нотаріальною діяльністю, оплати вчинених нотаріальних дій тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Василів С., Сорочкіна О. Світові системи нотаріату: порівняльний аналіз. *Вісник національного університету Львівська політехніка*. Серія «Юридичні науки». 2020. Вип. 7. № 25. С. 134–140. URL: <http://doi.org/10.23939/law2020.25.134>.
2. Гулевська Г.Ю. Організаційно-правові аспекти державного регулювання нотаріальної діяльності в Україні: дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Ірпінь, 2004., 216 с.
3. Мартинюк О.А. Специфіка організації нотаріальної діяльності в країнах із нотаріальними системами англосаксонського та латинського типів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 2, с. 152–156. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2017/2/32.pdf#page=1&zoom=auto,-38,842>.
4. Гамаль І.А. Сучасний стан розвитку системи нотаріату в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 411–418. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2008_2_56.
5. Мілорава М. Нотаріат та нотаріальна діяльність у Сполучених Штатах Америки. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2005. № 7.
6. Бондарева М. Особливості організації системи нотаріальних органів в країнах латинського нотаріату. *Право України*. 2006. № 4. С. 146–149.
7. Бондарева М.В. Англосаксонський нотаріат: особливості організації та функціонування. *Університетські наукові записки*. 2006. № 3-4. С. 153–159.
8. Гончарова А., Шестак О. Особливості правового регулювання здійснення нотаріальної діяльності: український та європейський досвід. *Правові горизонти (Legal horizons)*. Суми. 2019. С. 16–27. DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i14.p16>.
9. Le notariat dans le monde, d. Commission de coop; ration notariale internationale d'U.I.N.L, 2001. 412 с.
10. Нелін О.І. Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення: монографія. К. 2013. 130 с.
11. Рішення Голопристанського районного суду Херсонської області від 26 березня 2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96090463>.
12. Рішення Святошинського районного суду м. Києва від 15 серпня 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106392739>.
13. Рішення Коростишівського районного суду Житомирської області від 6 травня 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104498411>.
14. Рішення Дзержинського районного суду м. Харкова від 15 квітня 2025 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126819733>.
15. Гуледза А.Г. Нотаріальні системи сучасності: організаційно-правовий аспект *Форум права*. 2011. № 4. С. 162–166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_4_28.
16. Рішення Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 7 травня 2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119192733>.
17. Рішення Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 22 жовтня 2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122698025>.
18. Бичкова С.С. Участь нотаріуса у цивільному процесі України. *Криміналістичний вісник*. 2014.. № 1 (21). С. 26–31 URL: <file:///C:/Users/Home/Downloads/24-69-PB.pdf>.
19. Баранкова В. Судовий контроль за нотаріальною діяльністю. *International security studios: managerial, technical, legal, environmental, informative economic and psychological aspects*. ISAP. Research and Education, Lublin. 2025. 390 с., DOI: 10.5281/zenodo.15355023.
20. Рішення Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 4 березня 2025 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125546982>.